

JAROSŁAW WĄSOWICZ SDB
Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

PARAFIA PW. ŚWIĘTYCH PIOTRA I PAWŁA W KOWALEWIE POD ADMINISTRACJĄ SALEZJANÓW W LATACH 1951-2016

WSTĘP

W roku 2016 przypadła 65. rocznica objęcia przez Towarzystwo św. Franciszka Salezego¹ administracji parafii pw. Świętych Piotra i Pawła w Kowalewie. Na przestrzeni tych lat salezianie w posłudze duszpasterskiej, w powierzony im przez biskupa diecezjalnego włocławskiego wspólnocie wiernych, starali się realizować swój charyzmat. Troszczyli się nie tylko o rozwój duchowy parafii, pracę z dziećmi i młodzieżą, ale również wykazali się zaangażowaniem na rzecz materialnej troski o zabytkową świątynię, systematyczne remonty zabudowań parafialnych, troską o zabezpieczenie i wykorzystanie parafialnego arealu. Poniższe opracowanie jest próbą syntetycznego podsumowania salezjańskiej pracy w Kowalewie w latach 1951-2016.

Z DZIEJÓW KOWALEWA I PARAFII DO 1951 ROKU

Kowalewo, to niewielka miejscowość, położona na południe od Słupcy, przy trasie do Łądu i Zagórowa. Może poszczycić się jednak bogatą historią powiązaną z dziejami pobliskiego klasztoru w Łądzie. To właśnie z fundacji cystersów powstał

¹ Towarzystwo św. Franciszka Salezego (salezianie) – zgromadzenie zakonne założone przez św. Jana Bosko w 1859 roku. Ksiądz Bosko w pracy wychowawczej stosował własne – oryginalne, jak na owe czasy, rozwiązania, które określone zostały przez niego samego mianem systemu prewencyjnego (uprzedzającego). Modelowe rozwiązania jakie zastosował w zakładzie turyńskim były realizowane przez salezjanów w zakładach we Włoszech, a później także w innych krajach europejskich i misyjnych. W Polsce salezianie obecni są od 1892 roku. Za swoje główne posłannictwo, zgodnie z wolą założyciela, uważają ewangelizację i pracę wychowawczą na rzecz młodzieży, zwłaszcza uboższej, troskę o powołania apostołskie, wychowanie do wiary w środowiskach ludowych zwłaszcza poprzez środki społecznego przekazu oraz pracę misyjną. Do 1945 roku salezianie w zasadzie starali się nie przyjmować w Polsce parafii, koncentrując się na dziełach wychowawczych. Po zakończeniu II wojny światowej i przejściu władzy przez komunistów sytuacja wymusiła na zgromadzeniu szersze zaangażowanie się w duszpasterstwo parafialne, zwłaszcza na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Systematyczna likwidacja przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zakładów wychowawczych prowadzonych przez Kościół spowodowała, iż z czasem, aż do 1989 roku stało się ono dominującą formą posługiwania salezjanów w lokalnym Kościele. Por. Art. 6 *Konstytucji Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, Rzym 1986, s. 27; J. Pietrzykowski, *Obecność Salezjanów Inspektorii św. Stanisława Kostki na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1952*, Kutno 1990; tenże, *Salezianie w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2007; tenże, *Dlaczego salezianie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare” 2001, t. 17, s. 487-504; J. Wąsowicz, *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 4, s. 49-56; S. Wilk, *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898-1998)*, Lublin-Warszawa 1998, s. 3-22.

w Kowalewie pierwszy parafialny kościół i miało to miejsce prawdopodobnie w wieku XIII. W monumentalnym *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego* z 1883 roku, odnajdujemy następującą notę o tej miejscowości:

wieś ma 32 domostwa, 235 mieszkańców, folwark 4 domostwa, 117 mieszkańców, karczma 1 dom. (...) Z daru Mieczysława ks.[ięcia] wielkopolskiego od roku 1186 należała do klasztoru łódzkiego; dawniej Marcinkowo zwana².

W 1784 roku z fundacji prymasa Polski Antoniego Ostrowskiego, który był opatem komendatoryjnym klasztoru cysterskiego w Łądzie³, został wybudowany kościół, który funkcjonuje po dzień dzisiejszy⁴. Przy wejściu do kapitułarza w łódzkim klasztorze odnajdziemy tablicę upamiętniającą konsekrację kowalewskiego kościoła, z następującą inskrypcją:

Za panowania na okręgu ziemskim Piusa VI, Najwyższego kapłana, w cesarstwie rzymskim Józefa II Austriackiego, w Polsce Stanisława Augusta Poniatowskiego, kościół ten na chwałę Bożą pod wezwaniem błogosławionych Piotra i Pawła Apostołów wznosił i uposażył Antoni z Ostrowa Ostrowski, arcybiskup gnieźnieński, prymas Królestwa Polskiego, opat komendatoryjny tyniecki i łódzki, kawaler orderu Orła Białego, w Roku Pańskim 1784. Po tym umarł w Paryżu w roku jak wyżej. Niech odpoczywa ze świętymi. Dnia 26 sierpnia⁵.

Herb fundatora Grzymała odnajdziemy nad drzwiami u wejścia do kościoła w Kowalewie oraz w prospekcie organowym.

Po osiemdziesięciu latach o tego wydarzenia w 1862 roku kościół w Kowalewie został gruntownie odnowiony⁶. Według danych z cytowanego już słownika w 1883 roku, parafia liczyła w tym okresie 1334 wiernych. W 1871 roku włączono do niej dawną parafię z Woli Koszuckiej⁷. Pod koniec XIX wieku działalność parafii zawieszono, zapewne z powodu braków personalnych. W schematyzmie z 1892 roku miejscowości przynależące wcześniej do parafii w Kowalewie, są wymieniane w granicach administracyjnych parafii w Łądzie⁸. Wiernym zależało jednak na wskrzeszeniu funkcjonowania kowalewskiej parafii. Wieloletni nauczyciel miejscowej szkoły, w swoich wspomnieniach, tak opisuje dzień, w którym pierwszy raz przybył do Kowalewa w 1900 roku:

² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. IV, Warszawa 1883, s. 508.

³ Opactwami komendatoryjnymi były z reguły duże i bogate klasztory, w których oprócz przełożonych wybranych przez zgromadzenia zakonne byli również mianowani przez króla opaci komendatoryjni, mający prawo do części dochodów. Zazwyczaj ich związek z klasztorem ograniczał się tylko do czerpania korzyści finansowych. (W. Kęder, *Spór o obsadę stanowiska opata komendatoryjnego na Łysej Górze w okresie bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego w świetle korespondencji nuncjusza Giovanniego Antonio Davii*, „Folia Historica Cracoviensia” 2014, t. 20, s. 293-307.

⁴ *Kowalewo Parafia św. Piotra i Pawła*, [w:] *Diecezja Włocławska 2000*, opr. W. Frątczak, W. Kujawski, A. Poniński, K. Rulka, L. Urbański, Włocławek 2001, s. 519-520.

⁵ J. Domasłowski, *Kościół i klasztor w Łądzie*, Warszawa-Poznań 1981, s. 121.

⁶ *Kowalewo Parafia...*, s. 520.

⁷ Tamże, s. 519.

⁸ *Catalogus Ecclesiarum et utriusque Cleri tam saecularis Guam regularis Wladislaviensis Eu Calissiensis pro Anno Domini 1892*, Wladislavie Typis Ludovici Rosiński 1892, s. 66.

Była to niedziela, wielu ludzi klęczało tam przed kościołem, bo kościół był zamknięty. Zdziwiony tym widokiem zapytałem o przyczynę. Odpowiedziano mi, że jest zamknięty od 20 lat⁹.

Funkcjonowanie parafii zostało wznowione 14 października 1909 roku¹⁰. Związane z tym wydarzeniem znaczące remonty miały miejsce w 1910 roku i wykonane zostały przy pomocy wiernych staraniem proboszcza ks. Szymona Wołosiewicza¹¹. W pierwszej połowie XX w. parafia liczyła ok. 1500 wiernych. W Kowalewie funkcjonowała trzyklasowa, od lat trzydziestych czteroklasowa szkoła powszechna¹².

W okresie międzywojennym parafia obejmowała miejscowości: Góry, Kowalewo, Rokosz, Wierzbno, Wola Stara – folwark. Do probostwa było przypisane 4,6185 ha. ziemi¹³. W tym okresie jej proboszczami byli kolejno: ks. Józef Świtkiewicz (1913-1918), ks. Zenobiusz Nazdrowicz (1918-1921), o. Maur Świeczkowski, oliwetanin¹⁴ (1921-1924), ks. Stanisław Skrętny (1924-1933) oraz ks. Stanisław Piekarski (1933-1940)¹⁵. Ostatni z wymienionych administratorów wymalował kościół¹⁶, uporządkował cmentarz. Troszczył się również o rozwój wspólnot przy parafii organizując m.in. chór oraz amatorskie koło teatralne¹⁷. W parafii funkcjonowały także Bractwo Straży Honorowej Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz III Zakon św. Franciszka i Żywy Różaniec¹⁸. Schematyzm diecezjalny z 1938 roku wśród parafialnych grup i stowarzyszeń prowadzących działalność w Kowalewie, wymienia ponadto: Katolickie Stowarzyszenie Mężczyzn, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, Kółko Rolnicze oraz Straż Pożarną¹⁹. Ksiądz proboszcz Stanisław Piekarski należał do Stowarzyszenia

⁹ Cyt. za: P. Gołdyn, *Czesław Maciejewski (1881-1976) – nauczyciel, społecznik, „Polonia Maior Orientalis”* 2014, t. 1, s. 164.

¹⁰ *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1932*, Włocławek 1932, s. 195.

¹¹ Tamże.

¹² P. Gołdyn, *Czesław Maciejewski (1881-1976)...*, s. 171.

¹³ *Rocznik Diecezji Włocławskiej na rok 1931*, Włocławek 1931, s. 209.

¹⁴ Kongregacja Benedyktyńska Najświętszej Maryi z Góry Oliwnej (OSBOLiv). Oliwetanie żyją według reguły św. Benedykta. Głównym posłannictwem zakonu i zgromadzenia jest uprawianie nauk teologicznych, szerzenie kultu Najświętszej Maryi Panny z Góry Oliwnej (na jej cześć noszą białe habity) i wychowanie młodzieży. Zakonnicy prowadzą życie mnisze podobne do benedyktynów. W latach 1919 -1921 oliwetanie przebywali w Łądzie, gdzie administrowali parafię oraz podjęli nieudaną próbę uruchomienia w pocysterskim klasztorze szkoły rolniczej. (J. Wąsowicz, *Parafia Najświętszej Maryi Panny i św. Mikołaja w Łądzie*, w: *Salezjanie w Łądzie 1921-2011*, red. J. Nowiński, Warszawa-Łą 2011, s. 105).

¹⁵ *Kowalewo Parafia...*, s. 521.

¹⁶ Malowanie kościoła zostało wykonane w 1938 roku przez Franciszka Bąkowskiego z Zagórowa. Za swoją pracę otrzymał w ratach 1855 zł. wypłacane z kasy kościelnej, z ofiar zebranych na ten cel. Archiwum Parafii w Kowalewie (dalej APK), Pismo ks. Stanisława Piekarskiego w sprawie należności za malowanie kościoła, Kowalewo 4 czerwca 1939 r.

¹⁷ S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji włocławskiej 1939-1945*, Włocławek 1947, s. 121.

¹⁸ *Rocznik Diecezji Włocławskiej na rok 1931...*, s. 209.

¹⁹ *Rocznik Diecezji Włocławskiej na rok 1938*, Włocławek 1938, s. 204. Więcej na temat kowalewskiej OSP zob. P. Gołdyn, *Dzieje ochotniczej straży pożarnej w Kowalewie Opactwie (1908-2008)*, Słupca 2008.

Charystów Diecezji Włocławskiej, które propagowało życie wspólnotowe wśród kapłanów diecezjalnych, działało na rzecz pogłębiania ich życia duchowego, miało także charakter charytatywny. Stawiało sobie także za cel poprawienie skuteczności pracy duszpasterskiej²⁰.

Po wybuchu II wojny światowej parafia funkcjonowała przez niecały rok²¹. W dniu 25 sierpnia 1940 roku ks. Stanisław Piekarski został aresztowany i następnie był więziony w Koninie i Szczeglinie. Następnie 29 sierpnia 1940 roku trafił do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, skąd następnie przetransportowano go do KL Dachau. Do tego obozu zagłady, do którego Niemcy zwozili duchownych z podbitych przez siebie krajów, kowalewski proboszcz przybył 14 grudnia 1940 roku i otrzymał numer 22320. Zmarł zatruty obozowym jedzeniem 5 marca 1942 roku i został spalony w krematorium²².

Do końca wojny w parafii nie prowadzono posługi duszpasterskiej. Znaczna część placówek duszpasterskich w tzw. Kraju Warty, poprzez aresztowanie duszpasterzy, została pozbawiona możliwości normalnego funkcjonowania. Warto również wspomnieć, że w pobliskim Łądzie od stycznia 1940 roku do października 1941 funkcjonował obóz internowania dla duchowieństwa z różnych diecezji i zakonów. Był tu więziony m.in. biskup sufragan diecezji włocławskiej Michał Kozal. Okoliczna ludność, w tym również z parafii w Kowalewie, wspierała kapłanów internowanych w Łądzie m.in. organizacją żywności, odzieży, leków²³. Represje okupantów dosięgły także wiernych parafii, których niemal w całości wysiedlono do Generalnego Gubernatorstwa²⁴.

Po wojnie pracę duszpasterską w Kowalewie reaktywowano w 1945 roku. Pierwszym jej administratorem został ks. Stanisław Bylnicki (1945-1947). Do objęcia na stałe parafii przez zgromadzenie salezjańskie w 1951 roku funkcję jej administratorów pełnili kolejno: ks. Feliks Grzelka (1947-1949), ks. Józef Jeszke SDB (1949), ks. Waław Przyjazny (1949-1951)²⁵. Jak widać pierwszym salezjaninem administratorem parafii w Kowalewie był ks. Józef Jeszke SDB w 1949 roku, ale tylko przez kilka miesięcy. Dojeżdżał wówczas z Łądu i posiłkował się w pracy duszpasterskiej pomocą współbraci z łądzkiej wspólnoty. To zaangażowanie pozwoliło wówczas ożywić parafię, zwłaszcza w kwestii działalności organizacji i wspólnot formacyjnych, co zostało odnotowane w protokole wizytacji przeprowadzonej przez bpa Franciszka Korszyńskiego. Sufragan włocławski był wówczas pod wrażeniem przyjęcia, jakie mu zgotowano w parafii:

²⁰ J. Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń 2010, s. 356-360; K. Rulka, *Z dziejów ruchu charystowskiego w Polsce i w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 2006, t. 9, s. 421-422, 437.

²¹ W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2013, s. 374.

²² S. Librowski, *Ofiary zbrodni...*, s. 121.

²³ Więcej na temat obozu i pomocy, jakiej miejscowa ludność udzielała duchownym więzionym w obozie internowania w Łądzie zob. m.in.: J. Wąsowicz, *Łądcy męczennicy, Obóz przejściowy dla duchowieństwa w Łądzie n. Wartą. Styczeń 1940-październik 1941*, wyd. II, Łąd 2013, ss. 96; tenże, *Głodnych nakarmić, nagich przyodziać...*. „Mieszkańcy regionu słupeckiego wobec duchowieństwa internowanego w Łądzie”, „Gazeta Słupecka” 2001, nr 45, s. 6. Za pomoc okazywaną więzionym w Łądzie księżom przez parafian z Kowalewa podziękował im po wojnie bp Franciszek Korszyński w czasie wizytacji parafii w dniach 27-28 maja 1949 r. APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji kanonicznej, której dokonał J. E. ks. dr Franciszek Korszyński Biskup – Sufragan i Wikariusz Generalny diecezji włocławskiej w parafii Kowalewo dnia 27-28 maja 1949 roku, Kowalewo 28 maja 1949 roku, rękopis, s. 2

²⁴ W. Frątczak, *Diecezja włocławska...*, s. 140, 348.

²⁵ *Kowalewo Parafia...*, s. 520.

Na pograniczu parafii powitała mnie banderia konna i cyklistowska, która towarzyszyła mi do samej wsi kościelnej. Tu przy głównej bramie oczekiwała mnie cała niemal parafia z tymczasowym swym duszpasterzem ks. Józefem Jeszke, salezjaninem z Łądu i kilku księży z okolicy. Pierwsza powitała mnie orkiestra z zakładu Ks. Ks. Salezjanów w Łądzie, poczym w imieniu starszego społeczeństwa, rzeczowo i pięknie przemówił p. Różański, gospodarz z Kowalewa, a także naczelnik tutejszej straży pożarnej. W imieniu społeczeństwa młodszego dziatwa powiedziała wierszyki, wręczyła kwiaty i laurkę. Wyróżnił się tu przedstawiciel ministrantów. Przy śpiewie pieśni i dźwiękach muzyki, pochód rozciągnął się przez całą długą wioskę. (...) Nazajutrz po procesji żałobnej odprawiłem Mszę św., pokonsekrowałem dzwon, nadając mu imiona Piotr-Paweł, przeprowadziłem katechizację, która wypadła dość dobrze i pobierzmowałem 222 osoby²⁶.

Po nim proboszczem był jeszcze kapłan diecezjalny ks. Wacław Przyjazny w latach 1949-1951. Ostatecznie, w wyniku zabiegów biskupa włocławskiego, od 1951 roku duszpasterstwo w parafii przejęli salezjanie.

PARAFIA W STRUKTURACH ADMINISTRACJI KOŚCIELNEJ.

Parafia pw. Świętych Piotra i Pawła w Kowalewie do 1818 roku należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. W związku z sytuacją polityczną i utworzeniem Królestwa Polskiego w 1815 roku pojawiła się konieczność reorganizacji dotychczasowych granic struktur Kościoła na ziemiach polskich znajdujących się pod trzema zaborami. Kowalewo znalazło się wówczas na terenie tzw. Kongresówki. Parafia została włączona do diecezji włocławskiej czyli kaliskiej (*Vladislaviensiss eu Calisiensis*), zwyczajowo nazywanej kujawsko-kaliską, erygowanej przez papieża Piusa VII na mocy bulli *Ex imposita Nobis*, w dniu 30 czerwca 1818 roku. Diecezja należała wówczas do nowoutworzonej metropolii warszawskiej²⁷. Następnie diecezja kujawsko-kaliska została zniesiona bullą *Vixdum-Poloniaeunitas* ogłoszoną przez papieża Piusa XI w dniu 28 października 1925 roku. Jej spadkobierczynią została diecezja włocławska²⁸. Z dniem 24 lutego 2004 roku decyzją papieża Jana Pawła II w sprawie zmian administracyjnych w Kościele w Polsce, parafia pw. Świętych Piotra i Pawła w Kowalewie ponownie znalazła się w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej²⁹. Od XIX wieku niezmiennie należy do dekanatu słupeckiego.

W ramach struktur zgromadzenia salezjańskiego placówka w Kowalewie w latach 1951-1979 przynależała do salezjańskiej inspektorii pw. św. Stanisława Kostki z siedzibą w Łodzi, natomiast od 1979 roku włączona zostało do nowopowstałej prowincji salezjańskiej – inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile³⁰. Współbracia zaangażowani w duszpasterstwo parafialne należeli przeważnie do domu zakonnego

²⁶ APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji kanonicznej..., s. 2.

²⁷ W. Kujawski, *Następstwa rozbiórów Polski w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 2009, t. 12, s. 177-180.

²⁸ S. Wilk, *Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 155.

²⁹ http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/archidiecezja/okres_powojenny.html [dostęp: 12.12.2016]

³⁰ J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Polsce...*, s. 55-56; J. Wąsowicz, *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile (1979-2004)*, „Seminare” 2005, t. 22, s. 97-133.

pw. św. Bernarda w Łądzie, za wyjątkiem lat 1982-2000, kiedy związani byli ze wspólnotą zakonną w Kawnicach³¹.

ŚWIĄTYNIA PARAFIALNA I INNE MIEJSCA KULTU

Świątynia parafialna, jak już wspominaliśmy, została ufundowana w 1784 roku. Należy do najpiękniejszych zabytkowych drewnianych świątyń Wielkopolski. Zbudowana na planie krzyża, posiada trzy nawy oraz prezbiterium zamknięte wielobocznie. Przy prezbiterium od północy znajduje się skarbczyk, od południa zakrystia, przy nawie od południa kruchta. Od zachodu kościół posiada wieżę konstrukcji słupowej, przykrytą hełmem blaszanym. Dachy są kryte blachą. Wnętrze kościoła jest podzielone drewnianymi kolumnami na trzy nawy przykryte pozornymi sklepieniami kolebkowymi. Wyposażone jest w ołtarz główny i dwa boczne w transepcie późnobarokowe, iluzjonistyczne z około 1788 roku, ołtarz w nawie bocznej barokowo-klasycystyczny z ok. 1800 roku. W świątyni znajdują się ponadto dwie kamienne zabytkowe kropielnice z XVI wieku, figura Chrystusa Zmartwychwstałego z XVI wieku, barokowa figura anioła ze świecznikiem. Organy pochodzą z 1785 roku³².

Dużym wyzwaniem dla każdego z salezjańskich administratorów był troska o remonty zabytkowej świątyni. Już pierwszy stały administrator salezjanin ks. Wojciech Krzyżanowski zaraz po objęciu parafii zajął się naprawą i wymianą dachu świątyni, przez kolejne lata kontynuując drobne prace w świątyni³³. Od zewnątrz kościół był gruntownie remontowany w latach 1980-1988, wewnątrz w latach 1991-1998, kiedy m.in. dokonano wymiany dachu, który został pokryty blachą miedzianą³⁴. Ostatni gruntowny remont świątyni zakończono w 2008 r.³⁵

Cmentarz parafialny znajduje się przy kościele i jest ulokowany na obszarze 0,48 ha. W okresie okupacji cmentarz został zdewastowany przez fanatyczną ludność niemiecką³⁶. Przydrożne krzyże na terenie parafii kowalewskiej znajdują się w następujących miejscach: w Kowalewie Opactwie – 2, w Kowalewie Sołectwie – 2, w Poniatówku, Wierzbnie i Woli Parceli. W ostatniej z tych miejscowości znajduje się ponadto kapliczka maryjna, przy której są odprawiane tradycyjne nabożeństwa majowe³⁷.

³¹ *Wykaz placówek i współpracowników polskiej prowincji Towarzystwa Salezjańskiego 1982-1983*, red. S. Kuciński, Kraków 1982, s. 60; *Towarzystwo św. Franciszka Salezego Inspektoriat Polskie. Elenko 2000-2001*, red. S. Marczak, Warszawa 2000, s. 56.

³² *Drewniane kościoły w Wielkopolsce*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury Poznań, red. P. Małuskiewicz, Poznań 2004, s. 122.

³³ APK, Księga wizytacji biskupiej parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji dziekańskiej z dnia 30 listopada 1952 roku, Kowalewo 30 listopada 1952, rękopis, s. 1-4; Tamże, Protokół wizytacji kanonicznej, której dokonał J. Eksc. Biskup Włocławski, Antoni Pawłowski w parafii Kowalewo, w dniach 28-29 czerwca 1956 r., Kowalewo, b.d.w, rękopis, s. 1-4.

³⁴ Relacja ks. Tadeusza Piaskowskiego, Łąd 7 października 2016 r. (w zbiorach autora); APK, Księga wizytacji biskupiej parafii Kowalewo, akta bez sygn., Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej przez ks. bp. Wojciecha Polaka w parafii pw. św. Ap. Piotra i Pawła w Kowalewie (dekanat Słupca), dnia 20 czerwca 2006, mps., s. 2.

³⁵ http://www.archidiecezja.pl/parafie/dekanaty/dekanat_slupecki/kowalewo_par_pw_sw_ap_piotra_i_pawla.html [dostęp: 12.12.2016]

³⁶ W. Frączak, *Diecezja włocławska...*, s. 296; APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji kanonicznej, której dokonał J. E. ks. dr Franciszek Korszyński Biskup – Sufragan i Wikariusz Generalny diecezji włocławskiej w parafii Kowalewo dnia 27-28 maja 1949 roku, Kowalewo 28 maja 1949 roku, rękopis, s. 2.

³⁷ Por. *Kowalewo Parafia św. Piotra i Pawła*, w: *Diecezja Włocławska 2000...*, s. 520.

ADMINISTRACJA PARAFII PRZEZ SALEZJANÓW

W lutym 1951 roku kuria wrocławska podjęła rozmowy z dyrektorem zakładu salezjańskiego w Łądzie, następnie z inspektoratem salezjańskim w Łodzi o przejęcie w administrację parafii kowalewskiej³⁸. Dotychczasowy proboszcz diecezjalny miał trudności z utrzymaniem oraz zagospodarowaniem ziemi przynależącej do parafii. Przełożeni zdecydowali się pozytywnie odpowiedzieć na potrzeby diecezji, wyrażając zgodę na przyjęcie parafii na 2-3 letni okres próbn³⁹. Sytuacja tymczasowości trwała do lat 70. XX wieku. W 1978 roku między ordynariuszem diecezji wrocławskiej Janem Zarębą a ks. Stanisławem Styrną SDB, przełożonym salezjańskiej Inspektorii pw. św. Stanisława Kostki w Warszawie została zawarta umowa, na mocy której parafię w Kowalewie powierzono zgromadzeniu salezjańskiemu w administrację na kolejne pięćdziesiąt lat⁴⁰.

Z dniem 1 kwietnia 1951 roku został przez biskupa sufragana wrocławskiego Franciszka Korszyńskiego zamianowany ks. Wojciech Krzyżanowski, nauczyciel z Małego Seminarium w Łądzie⁴¹. Nowy administrator był pełen obaw, zwłaszcza jeśli chodzi o sprawy gospodarcze, potrzebę remontów w kościele oraz prowadzenie gospodarstwa⁴². Ksiądz inspektor Stanisław Rokita pocieszał go jednak, obiecując wsparcie od współbraci w Łądzie, także przysłanie kleryka na asystencję w charakterze organisty. W latach 1952-1955 gospodarzem w Kowalewie był ko. Stanisław Dębkowski SDB⁴³. Następnie funkcję administratorów pełnili kolejno: ks. Stefan Pawlaczyk SDB (1956-1972, 1973-1979), ks. Marian Kamiński SDB (1972-1973), ks. Tadeusz Piaskowski SDB (1979-1988, 1991-2012), ks. Stefan Sztuba SDB (od 2012). Na nich spoczywał główny ciężar posługi duszpasterskiej, chociaż bywały w minionych latach krótkie okresy, kiedy parafia posiadała wikariuszy, koadiutorów (braci zakonnych), kleryków na praktykach duszpastersko-wychowawczych zwanych u salezjanów „asystencją”. W pracy duszpasterskiej kowalewskiemu proboszczowi pomagali także współbracia z Łądu, gdzie od 1952 roku mieści się Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Salezjańskiego. Kadra seminaryjna głosiła przez wiele lat w parafii rekolekcje adwentowe i wielkopostne, pomagała w spowiedzi św., w celebracji odpustów i innych uroczystości parafialnych. Klerycy dojeżdżając z Łądu pełnili funkcje organistów,

³⁸ Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej (dalej: ASIP), t. Kowalewo, akta bez sygn., Pismo bpa Franciszka Korszyńskiego do ks. Wilkosza dyrektora zakładu salezjańskiego w Łądzie, Wrocławek 3 lutego 1951 r.; Tamże, Pismo bpa Franciszka Korszyńskiego do ks. inspektora Stanisława Rokity, Wrocławek 12 marca 1951.

³⁹ Tamże, Pismo ks. inspektora Stanisława Rokity do bpa Franciszka Korszyńskiego, Łódź 31 marca 1951 r.

⁴⁰ Tamże, Umowa zawarta między J.E. Księdzem Biskupem dr. Janem Zarębą, Ordynariuszem Diecezji Wrocławskiej z siedzibą we Wrocławku z jednej strony a Księdzem Inspektorem dr. Stanisławem Styrną Przełożonym Inspektorii Północnej Towarzystwa Salezjańskiego z siedzibą w Łodzi, ul. Wodna 36, z drugiej strony, w sprawie powierzenia Towarzystwu Salezjańskiemu na okres lat pięćdziesięciu parafii pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie, Wrocławek 17 marca 1978 r., mps., s. 1-11.

⁴¹ Tamże, Nominacja ks. Wojciecha Krzyżanowskiego na administratora parafii w Kowalewie, 31 marca 1951.

⁴² Tamże, Pismo ks. Wojciecha Krzyżanowskiego do ks. inspektora Stanisława Rokity, Łąd 10 kwietnia 1951 r.

⁴³ J. Wąsowicz, *Ko. Stanisław Dębkowski SDB (1917-2005). List Pośmiertny*, Towarzystwo Salezjańskie Inspektorii św. Wojciecha, Wspólnota Matki Bożej Różańcowej w Szczecinie, ss. 4.

zajmowali się również animacją ministrantów, kilkakrotnie prowadzili rekolekcje szkolne⁴⁴. W pracy duszpasterskiej z młodzieżą po dzień dzisiejszy utrzymywana jest ścisła współpraca z Łądem. Dzieci i młodzież z parafii kowalewskiej zaangażowani są nie tylko w grupy o charakterze formacyjnym w swojej parafii, ale również i w te działające przy łądzkim oratorium im. Błogosławionej Poznańskiej Piątki⁴⁵.

Warunki pracy w parafii przez wiele lat były bardzo trudne. Plebania znajdowała się w złym stanie i dopiero pod koniec lat 60. tych XX wieku udało się rozpocząć budowę nowego budynku, w którym przewidziano także miejsce na salki katechetyczne⁴⁶. Został on ostatecznie wykończony w latach 1970-1971⁴⁷. W tym samym czasie wybudowano nowe pomieszczenia gospodarcze, przydatne w prowadzeniu gospodarstwa, którym zajmował się ks. Stefan Pawlaczyk SDB⁴⁸. Plebania była systematycznie remontowana staraniem ks. Tadeusza Piaskowskiego SDB. Ostatni gruntowny remont przy pomocy finansowej Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego w Pile przeprowadzony został po 2012 roku⁴⁹.

WIERNI I ICH ZAANGAŻOWANIE W ŻYCIE PARAFII

Obecnie parafia liczy ponad 900 wiernych⁵⁰. Wśród grup parafialnych działających na przestrzeni lat, w których opiekę duszpasterską sprawowali salezjanie, wymienić należy zwłaszcza Liturgiczną Służbę Ołtarza oraz Koła Żywego Różańca. W ostatnich latach działalność prowadzi także Parafialna Rada Duszpasterska i Parafialna Rada Ekonomiczna, które zostały zatwierdzone w 2006 roku⁵¹. Grupa ministrancka liczyła zazwyczaj od 20 do 30 chłopców. Zbiórki odbywały się regularnie w salce parafialnej na plebanii. Organizowane były spotkania opłatkowe, zawody sportowe, wyjazdy na zloty ministranckie w ramach inspektorialnego święta Dominika Savio. W latach 90. XX w. staraniem ks. Piaskowskiego przy plebanii powstało boisko, z przeznaczeniem

⁴⁴ APK, Kronika parafii pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Kowalewie 1979-2009.

⁴⁵ J. Wąsowicz, *Parafia p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie*, „Kronika Inspektorii św. Wojciecha” 1999, nr 12, s. 328-329.

⁴⁶ APK, Księga wizytacji biskupiej parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji dziekańskiej odbytej dnia 4 października 1967 r. w parafii Kowalewo, Słupca 4 października 1967, s. 2; Tamże, bp Jan Zareba, Protokół wizytacji kanonicznej parafii pw. św. Piotra i Pawła w Kowalewie przeprowadzonej w dniach 7 i 8 października 1967 r., Kowalewo 8 października 1967 r., mps., s. 3.

⁴⁷ Tamże, Protokół z wizytacji parafii Kowalewo, Turek 22 marca 1978 r., mps., s. 2.

⁴⁸ Tamże, Protokół z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej przez Biskupa Pomocniczego Czesława Lewandowskiego w parafii pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie w dniach 9 i 10 kwietnia 1978 r., mps., s. 1-3.

⁴⁹ Relacja ks. Stefana Sztuby SDB, Kowalewo 10 grudnia 2016 r. (W zbiorach ks. Jarosława Wąsowicza)

⁵⁰ APK, Księga wizytacji biskupiej parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół z wizytacji kanonicznej Parafii p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie dokonanej zgodnie z postanowieniami ksn. 396 par. 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego przez Księdza Biskupa Bogdana Wojtusia, Biskupa Pomocniczego i Wikariusza Generalnego, w dniu 15 września 2011 r., Gniezno 2 grudnia 2011 r., s. 2.

⁵¹ Tamże, Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej przez ks. bp. Wojciecha Polaka w parafii pw. św. Ap. Piotra i Pawła w Kowalewie (dekanat Słupca), dnia 20 czerwca 2006, mps., s. 2; Tamże, Protokół z wizytacji kanonicznej Parafii p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie dokonanej zgodnie z postanowieniami kan. 396 par. 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego przez Księdza Biskupa Bogdana Wojtusia, Biskupa Pomocniczego i Wikariusza Generalnego, w dniu 15 września 2011 r., Gniezno 2 grudnia 2011 r., s. 2.

dla ministrantów i organizacji spotkań przy ognisku dla parafian. Proboszczowie w animacji tej grupy parafialnej i jej formacji, jak już wspomniane było wcześniej, korzystali w niektórych latach z pomocy salezjańskich alumnów seminarium w Łądzie⁵². Ponadto w różnych latach funkcjonowały grupy bielanek, kanterek. W planowaniu inwestycji i pozyskiwaniu środków do ich realizacji pomagała proboszczowi Rada Parafialna, licząca zazwyczaj 10-15 osób.

Dzieci i młodzież parafii od 1945 roku uczestniczyły systematycznie w katechizacji. Początkowo lekcje religii odbywały się w porze letniej w kościele, a zimowej na plebanii w kancelarii⁵³. Po wybudowaniu nowej plebanii, znalazło się na niej miejsce na salki katechetyczne, które zostały wyposażone w nowe ławki, stoły, tablicę oraz mapy i emblematy religijne⁵⁴. Do lat osiemdziesiątych XX wieku nie prowadzono katechizacji przedszkolnej oraz dla młodzieży szkół średnich i pozaszkolnej⁵⁵. W latach 80-tych XX w. proboszcz ks. Tadeusz Piaskowski dobudował większą salkę katechetyczną do plebanii. Katechizacją były objęte dzieci oraz młodzież zarówno ucząca się, jak i pracująca. Statystyki w tym względzie wyglądały następująco:

Tabela 1: Statystyki dotyczące katechizacji w parafii w Kowalewie w latach 1980-1989

Rok	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Szkoła podst.	87	84	80	78	80	94	90	90	b.d.	b.d.
Młodzież ucząca się	15	23	10	15	-	30	21	18	b.d.	b.d.
Młodzież pracująca	35	30	32	29	33	6	-	4	b.d.	b.d.

Źródło: ASIP, t. Kowalewo, akta bez sygn., Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1980, Kowalewo 31. 12. 1980; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1981, Kowalewo 1. 12. 1981; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1982, Kowalewo 24. 11. 1982; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1983, Kowalewo 30 XI 1983; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1984, Kowalewo 30. 11. 1984; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1985, Kowalewo 10. 12. 1985; Tamże, Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1986, Kowalewo 30. 12. 1986; Kwestionariusz duszpasterski placówki Kowalewo za rok 1987, Kowalewo 10. 12. 1987.

W 1991 roku katecheza wróciła po wielu latach do szkół. Pierwszym salezjaninem, który uczył wówczas w miejscowej szkole podstawowej był ks. Franciszek Warniewski SDB. Po przemianach w szkolnictwie w Kowalewie znajduje się obecnie gimnazjum,

⁵² ASIP, t. Kowalewo, akta bez sygn., K. Grzeszczak, Z życia parafii pw. św. Piotra i Pawła w Kowalewie, mps. s. 1; J. Wąsowicz, *Parafia p.w. Świętych...*, s. 328-329.

⁵³ APK, Księga wizytacji biskupiej parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji kanonicznej, której dokonał J. Eksc. Biskup Włocławski, Antoni Pawłowski w parafii Kowalewo, w dniach 28-29 czerwca 1956 r., Kowalewo, b.d.w, rękopis, s. 3.

⁵⁴ Tamże, Protokół z wizytacji parafii Kowalewo, Turek 22 marca 1978 r., mps., s. 2.

⁵⁵ Tamże, Protokół z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej przez Biskupa Pomocniczego Czesława Lewandowskiego w parafii pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie w dniach 9 i 10 kwietnia 1978 r., mps., s. 3.

w którym katechizuje świecka katechetka Beata Jarecka⁵⁶. Katecheza parafialna natomiast obejmowała odtąd dzieci przygotowujące się do I Komunii św. i była prowadzona po nabożeństwach różańcowych i majowych, katechezy dla młodzieży przygotowującej się do bierzmowania odbywały się w niedzielę i raz w miesiącu dla ponadgimnazjalnej⁵⁷.

Na przestrzeni omawianych lat parafia w Kowalewie włączała się w kościelny program duszpasterski Kościoła w Polsce oraz w wymiarze lokalnym, w programy kolejno diecezji włocławskiej i od 2004 roku archidiecezji gnieźnieńskiej. Pierwsze powojenne misje parafialne zostały przeprowadzone w 1951 roku przez ojców Kapucynów. Ostatnie misje święte przeprowadził w czerwcu 2016 roku ks. Zenon Klawikowski SDB i zakończyły się one odpustem 29 czerwca w uroczystość liturgiczną patronów parafii Świętych Piotra i Pawła⁵⁸. Regularnie odbywały się rekolekcje wielkopostne⁵⁹. W sierpniu zazwyczaj przy okazji liturgicznego wspomnienia Matki Boskiej Częstochowskiej odbywają się parafialne dożynki. Od 2009 roku został wprowadzony w parafii zwyczaj odmawiania po każdej mszy świętej w dzień powszedni Koronki do Miłosierdzia Bożego⁶⁰. Od lat 80. XX wieku parafianie przyjmują w Święto Przemienienia Pańskiego pielgrzymów z Koszalińsko-Kołońskiej Pieszej Pielgrzymki na Jasną Górę⁶¹.

Wśród najważniejszych uroczystości, jakie parafia przeżywała pod administracją salezjanów, należy wymienić m.in. jubileusz 200. rocznicy wybudowania kościoła parafialnego, który świętowano w 1984 roku. Główne uroczystości odbyły się w dniach 29 czerwca-1 lipca przy okazji parafialnego odpustu związanego z patronami świątyni świętymi Piotrem i Pawłem. W dniu ich rozpoczęcia okolicznościową homilię wygłosił ks. Zdzisław Weder SDB, wikariusz inspektora prowincji warszawskiej, który przed laty w Kowalewie odbywał asystencję, czyli praktykę duszpastersko-wychowawczą. W kolejnym dniu uroczystości 30 czerwca homilię głosił ks. Stanisław Kosiński SDB, profesor historii Kościoła z WSD Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie, a sumę celebrował ks. Stanisław Skopiak SDB, wikariusz inspektora prowincji pilskiej. W ostatnim dniu jubileuszowych obchodów sumie przewodniczył ks. Tadeusz Żebrowski SDB, który w Kowalewie był asystentem, natomiast Słowo Boże wygłosił ks. Władysław Kołyszko SDB, rektor seminarium w Łądzie. W uroczystościach wzięli udział wierni parafii, miejscowe duchowieństwo, głównie z dekanatu słupeckiego, oraz kapłani, którzy pracowali w Kowalewie na czele z wieloletnim proboszczem ks. Stefanem Pawlaczykiem⁶².

Z uroczystościami kościelnymi były często powiązane także ważne świeckie wydarzenia społeczne w Kowalewie. Za przykład w tym względzie służyć może chociażby uroczystość poświęcenia sztandaru miejscowej OSP. Odbyła z okazji pięćdziesiątej rocznicy działalności straży w Kowalewie 11 marca 1958 roku.

⁵⁶ W 2017 roku w ramach reformy szkolnictwa placówka ta prawdopodobnie zostanie zlikwidowana.

⁵⁷ APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokoły wizytacji od 1991 roku.

⁵⁸ Relacja ks. Stefana Sztuby SDB, Kowalewo 10 grudnia 2016 r. (w zbiorach ks. autora)

⁵⁹ APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół wizytacji kanonicznej, której dokonał J. Eksc. Biskup Włocławski, Antoni Pawłowski w parafii Kowalewo, w dniach 28-29 czerwca 1956 r., Kowalewo, b.d.w, rękopis, s. 2.

⁶⁰ Tamże, Kronika parafii pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Kowalewie 1979-2009. Zapis z dn. 8 maja 2009 r.

⁶¹ Tamże, Zapisy z dn. 6 sierpnia do 2008 roku

⁶² ASIP, t. Kowalewo, akta bez sygn.; T. Piaskowski, *Uroczystości Jubileuszowe w Kowalewie 29 czerwca 1984 r.*, mps., s. 1.

Poświęcenia dokonał ks. Stefan Pawlaczyk, a samo weksylium ufundowano dzięki wsparciu finansowemu mieszkańców⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Parafia pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie wchodzi w kolejne lata swojego funkcjonowania z dziedzictwem wypracowanym przez pokolenia wiernych i ich duszpasterzy salezjanów. Kontynuacja wypracowanych w omawianym okresie metod pracy duszpasterskiej może przyczynić się do ożywienia życia religijnego wiernych, co jest wciąż wyzwaniem przy aktualnych tendencjach pojawiających się w polskim Kościele. Chodzi zwłaszcza o gorliwe i systematyczne uczestnictwo w życiu sakramentalnym wiernych oraz umiejętne włączanie młodzieży w życie i działalność parafii⁶⁴. Dużym wyzwaniem na przyszłe lata staje się także troska o materialne utrzymanie zabytkowej świątyni, co bez pomocy odpowiednich instytucji państwowych, może być bardzo trudne.

⁶³ P. Gołdyn, *Dzieje Ochotniczej...*, s. 12-13.

⁶⁴ APK, Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn., Protokół z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej przez Księdza Arcybiskupa Wojciecha Polaka, Prymasa Polski, w parafii pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie Opactwie (dekanat słupecki) dnia 27 października 2016 r., Gniezno 28 października 2016 r., mps., s. 2-3.

PARAFIA PW. ŚWIĘTYCH PIOTRA I PAWŁA W KOWALEWIE POD ADMINISTRACJĄ SALEZJANÓW W LATACH 1951-2016

Słowa kluczowe: Kowalewo, Parafia pw. św. Piotra i Pawła, salezianie, diecezja włocławska, diecezja gnieźnieńska, Wielkopolska Wschodnia

Artykuł omawia dzieje i funkcjonowanie rzymskokatolickiej parafii pw. Świętych Piotra i Pawła w Kowalewie. Powstała ona na przełomie XIII i XIV w. i należała do 1818 roku do archidiecezji gnieźnieńskiej, następnie do diecezji włocławskiej, od 2004 ponownie znajduje się w archidiecezji gnieźnieńskiej. Od 1951 roku parafię administrują kapłani z Towarzystwa Salezjańskiego.

ST. PETER AND PAUL PARISH IN KOWALEWO UNDER THE ADMINISTRATION OF SALESIANS IN YEARS 1951-2016

Key words: Kowalewo, St Peter and Paul Parish, Salesian, diocese of Włocławek, diocese of Gniezno, eastern Greater Poland

The paper describes the history and functioning of Roman Catholic parish of St Peter and Paul in Kowalewo. It has been erected at the turn of 13th and 14th cent. and since 1818 it belonged to the archdiocese of Gniezno, then to the diocese of Włocławek and since 2004 it belongs to the archdiocese of Gniezno again. Since 1951 it is administered by the priests belonging to the Society of St Francis of Sales.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

t. Kowalewo, akta bez. sygn.

Archiwum Parafii w Kowalewie

Księga wizytacji biskupich parafii Kowalewo, akta bez sygn.

Kronika parafii pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Kowalewie 1979-2009.

Relacje w zbiorach ks. Jarosława Wąsowicza SDB

Relacja ks. Tadeusza Piaskowskiego, Łąd 7 października 2016 r.

Relacja ks. Stefana Sztuby SDB, Kowalewo 10 grudnia 2016 r.

Konstytucje Towarzystwa św. Franciszka Salezego, Rzym 1986.

Opracowania:

Catalogus Ecclesiarum et utriusque Cleri tam saecularis Guam regularis Wladislaviensiss eu Calissiensis pro Anno Domini 1892, Wladislavie Typis Ludovici Rosiński 1892.

Dębiński J. (2010), *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń.

Diecezja Włocławska 2000 (2001), opr. W. Frątczak, W. Kujawski, A. Poniński, K. Rulka, L. Urbański, Włocławek.

Domasłowski J. (1981), *Kościół i klasztor w Łądzie*, Warszawa-Poznań.

Drewniane kościoły w Wielkopolsce(2004), , red. P. Maluskiewicz, Poznań.

Frątczak W. (2013), *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek.

Goldyn P. (2014), *Czesław Maciejewski (1881-1976) – nauczyciel, społecznik*, „Polonia Maior Orientalis”, t.1.

Goldyn P. (2008), *Dzieje ochotniczej straży pożarnej w Kowalewie Opactwie (1908-2008)*, Słupca.

Kęder W. (2014), *Spór o obsadę stanowiska opata komendatoryjnego na Łysej Górze w okresie bezkrólestwa po śmierci Jana III Sobieskiego w świetle korespondencji nuncjusza Giovanniego Antonio Davii*, „Folia Historica Cracoviensia”, t. 20.

Kujawski W. (2009), *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji włocławskiej*, *Studia Włocławskie*”, t. 12.

Librowski S. (1947), *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji włocławskiej 1939-1945*, Włocławek.

Pietrzykowski J. (2001), *Dlaczego salezianie polscy prowadzą duszpasterstwo parafialne?*, „Seminare”, t. 17.

Pietrzykowski J. (1990), *Obecność Salezjanów Inspektorii św. Stanisława Kostki na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1952*, Kutno.

Pietrzykowski J. (2007), *Salezianie w Polsce 1945-1989*, Warszawa.

Rocznik Diecezji Włocławskiej 1932 (1932), Włocławek.

Rocznik Diecezji Włocławskiej na rok 1931 (1931), Włocławek.

Rocznik Diecezji Włocławskiej na rok 1938 (1938), Włocławek.

Rulka K. (2006), *Z dziejów ruchu charytystowskiego w Polsce i w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie”, t. 9.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1883), red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. IV, Warszawa.

- Towarzystwo św. Franciszka Salezego Inspektorii Polskie. Elenko 2000-2001* (2000), red. S. Marczak, Warszawa.
- Wąsowicz J. (2001), *Głodnych nakarmić, nagich przyodziać...*. *Mieszkańcy regionu słupeckiego wobec duchowieństwa internowanego w Łądzie*, „Gazeta Słupecka”, nr 45.
- Wąsowicz J. (2005), *Historia salezjańskiej inspektorii pw. św. Wojciecha z siedzibą w Pile (1979–2004)*, „Seminare”, t. 22.
- Wąsowicz J., *Ko. Stanisław Dębkowski SDB (1917-2005). List Pośmiertny*, Towarzystwo Salezjańskie Inspektorii św. Wojciecha, Wspólnota Matki Bożej Różańcowej w Szczecinie.
- Wąsowicz J. (2013), *Łądcy męczennicy, Obóz przejściowy dla duchowieństwa w Łądzie n. Wartą. Styczeń 1940-październik 1941*, wyd. II, Łąd.
- Wąsowicz J. (2007), *Likwidacja salezjańskich zakładów wychowawczych*, „Biuletyn IPN”, nr 4.
- Wąsowicz J. (2011), *Parafia Najświętszej Maryi Panny i św. Mikołaja w Łądzie*, w: *Salezjanie w Łądzie 1921-2011*, red. J. Nowiński, Warszawa -Łąd.
- Wąsowicz J., (1999) *Parafia p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kowalewie*, „Kronika Inspektorii św. Wojciecha”, nr 12.
- Wilk S. (1992), *Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa.
- Wilk S. (1998), *Sto lat apostołstwa salezjańskiego w Polsce (1898-1998)*, Lublin-Warszawa.
- Wykaz placówek i współpracowników polskich prowincji Towarzystwa Salezjańskiego 1982-1983* (1982), red. S. Kuciński, Kraków.

Strony internetowe

http://www.archidiecezja.pl/historia_archidiecezji/archidiecezja/okres_powojenny.html [dostęp: 12.12.2016]